

Pere el Cerimoniós i Balaguer

Francesc Fité Llevot
Universitat de Lleida

RESUM: En aquest estudi volem fer palès l'impuls que va rebre la ciutat de Balaguer, a nivell urbanístic, a través del comtes d'Urgell, primerament per part dels de la nissaga del llinatge Cabrera i tot seguit, de forma més destacada, pels comtes del Casal Catalano-aragonès. Fem un repàs de la seva acció de govern i de les fundacions que efectuaren, sobretot de convents, inclosa la nova seu parroquial de Santa Maria. No endebades Balaguer es convertí en capital comtal, promovent-hi dits comtes la seva residència al Palau Formós, on hi havia hagut el palau hudí, dins el recinte de la Suda, així com el seu panteó i altres obres d'embelliment de la ciutat, com la plaça del mercadal o l'acabament del recinte de muralles, degut al creixement de la ciutat. Pere el Cerimoniós que va néixer a Balaguer, fill dels comtes Alfons el Benigne i Teresa d'Entença, quan fou rei participà d'aquesta política de promoció de la ciutat de Balaguer com destaquem.

PARAULES CLAU: Balaguer, Comtat d'Urgell, urbanisme, promoció artística, Pere el Cerimoniós

ABSTRACT: With this study we want to show the urban improvement that the city of Balaguer lived with the Counts of Urgel, first by the Cabrera House and after, more prominently, by the counts of the Catalan-Aragonese House. We analyse their govern and their foundings, mainly convents, inclusive the church of Santa Maria. Not in vain Balaguer turned into the capital of the county, and the counts placed there their residence, the Palau Formós, inside the Suda enclosure where the hudí palace stood. They also promoted their mausoleum and other beautification works in the city, like the Mercadal square or the finalization of the walls, due to the growth of the city. The king Peter IV of Aragon, who was born in Balaguer, son of Alfonso IV of Aragon and Teresa d'Entença, also took part in this policy of promoting the city, as we highlight.

KEY WORDS: Balaguer, County of Urgell, urbanisme, artistic promotion, Peter IV of Aragon

Arran de la conquesta, el Balaguer islàmic va quedar molt destruït. Com a ciutat, li va costar molt refer-se un cop convertit en plaça cristiana.¹ El 6 d'agost de 1107 signen un acord els poders representatius de Balaguer, a saber, el bisbe Sant Ot d'Urgell, l'abat Pere Guillem d'Àger i el prepòsit de Solsona Ramon Guitart, així com el comte Ermengol VI d'Urgell i el vescomte Guerau Ponç de Cabrera, acord en què fan constar el gran despoblament de cases i veïns de la ciutat (SANAHUJA 1930, 71).

Tot i que no s'expressa, el 1174 concedien novament carta de poblament a Balaguer Ermengol VII i la comtessa Dolça, segurament perquè la ciutat no acabava de refer-se i repoblar-se plenament per causes molt diverses, que podríem analitzar (SANAHUJA 1930, 75-78). Una carta de poblament que serà ratificada el 1211, coincidint amb la concessió, per part del rei Pere el Catòlic, del privilegi de mercat setmanal els dissabtes i la celebració d'una fira per Sant Bartomeu, a mitjan agost (CUELLAS - DOMINGO 2015, III-115; BERTRAN 2015, 163-167).² Des d'un punt de vista econòmic, cal recordar que, dins del comtat d'Urgell, era aleshores Agramunt la ciutat capdavantera i on s'encunyava la moneda que era de curs legal dins del comtat.³

«Es va haver d'esperar al segle XIII perquè s'endegués a la ciutat un creixement urbà efectiu»

Es va haver d'esperar al segle XIII perquè s'endegués a la ciutat un creixement urbà efectiu, i perquè s'hi produïssin un desenvolupament i creixement igualment efectius, que es constaten, de forma evident, ja al segle XIV. Un creixement urbà en què sembla que van tenir un paper primordial els comtes d'Urgell, els de la branca Cabrera, i, de forma determinant, els comtes del casal catalanoaragonès. En aquest panorama, cal donar com a cert que el rei Pere el Cerimoniós va afavorir el creixement de la ciutat en el marc de la promoció artística impulsada pels comtes d'Urgell, de forma especial el comte Pere II d'Urgell (1348-1408), l'oncle de Pere el Cerimoniós, tot i que el seu pare, el comte Jaume I d'Urgell (1327-1347), i la comtessa Cecília de Comenge van posar en marxa una política de promoció que després serà continuada pel comte Pere, com veurem.⁴

No deixa de cridar l'atenció que, fins als temps de Pere el Catòlic, no fos concedit el privilegi de poder celebrar mercat cada dissabte a la ciutat (1211), i que fins als temps del comte Ermengol X no acabés de consolidar-se el règim municipal. Aquest comte, de la nissaga Cabrera, va concedir als paers i consellers de la ciutat de Balaguer precisament la facultat de promulgar ordinacions,

que sabem que es van redactar entre el 1313 i el 1337, i que van ser recollides al llibre dels *Costums, privilegis i Ordinacions de la ciutat de Balaguer* (Llibre Vermell) (CUELLAS 2012; SANAHUJA 1930, 114-124; SANAHUJA 1984, 267-276).

Sembla que la Paeria es va fundar en aquest mateix segle, entre el 1260 i el 1284. El 1393 consta l'erecció de l'edifici que en serà la seu, on actualment hi ha l'ajuntament, a l'anomenat Barri Nou, al nord-oest de la ciutat —a la zona de nova expansió de l'espai urbà—, i al costat del qual es va projectar la plaça del Mercadal ja en temps del comte Pere —a la banda sud, on hi havia una església dedicada a Sant Joan i l'hospital de la ciutat (SANAHUJA 1930, 157-162; SANAHUJA 1984, 345).⁵ L'església de Sant Joan no consta fins al 1341, malgrat que ja devia existir, ja que sabem que s'hi van reunir els paers i els consellers de Balaguer per la venda d'un censal a l'octubre de 1341 (SANAHUJA 1930, 158).

Les ordinacions que van promulgar paers i consellers per al bon govern de la ciutat són interessants perquè ens permeten veure el creixement urbà i la seva regulació, ja que s'hi dona coneixement d'aspectes o elements urbanístics, com les petites places existents dins la trama urbana —a saber, les places d'Almudàfar, dels Petxers, Carnisseria, Cappont, del Pou, Cortits i Sant Salvador—, així com normes tendents a mantenir la neteja de places i carrers i les voreres de les mateixes cases. També s'hi dicten normes per a la construcció dels pedrissos que es bastien al costat del portal de les cases i per a l'establiment dels taulells, que es disposaven a les façanes de les cases per a la venda de productes, i les mides dels quals s'indica que havien de fixar-se tenint en compte l'ample dels carrers, igual que en el cas dels pedrissos (SANAHUJA 1930, 119-123). Esmetem més endavant un privilegi concedit el 1346 pel comte Jaume I d'Urgell que completa aquestes normes en autoritzar a nomenar dos veedors per al control d'aquests elements i d'altres de la trama urbana (DOMINGO 1997, 123-124).

El testament d'Ermengol X és un bon testimoni de tot el que hem dit fins ara. Ens fa palès l'interès del comte per la ciutat, que devia estar en ple creixement urbanístic i demogràfic cap a la fi del segle XIII, ja que Ermengol fa una deixa per fundar un convent de Predicadors al Cappont. Aquest convent sabem que es va endegar ja mort ell, entorn del 1323, tot i que no se'n documenten obres —en concret, a la zona de l'absis— fins al 1350, quan ja hi havia establerta una comunitat de frares dels quals es fa esment per primer cop el 1333. Cal dir que la fundació preveia una comunitat formada per la figura d'un prior i dotze frares (SANAHUJA 1930, 145-148; SANAHUJA 1984, 277-285).

Pel que coneixem, el seu successor, Alfons el Benigne, va seguir per a Balaguer una política semblant d'impuls urbà, i va determinar l'assentament del call jueu entorn de Sant Josep, de la capella del convent dels carmelites i de l'església del Miracle, per a alguns, el lloc on va ser ubicada la sinagoga que després serà substituïda pel santuari del Miracle (SANAHUJA 1984, 356-358). De fet, l'establiment va coincidir amb l'expansió urbana que els paers havien expressat que volia la ciutat i que es va produir, com hem vist, a la zona nord-oest, a l'anomenat Barri Nou, on es va erigir l'edifici de la Paeria.

Una expansió urbanística que va continuar i que va culminar amb tot un projecte urbanístic molt més ambiciós, que va incloure la creació i la planificació de la plaça del Mercadal ja en temps del comte Pere II. Retornant a Alfons el Benigne, la seva boda amb Teresa d'Entença es va celebrar solemnement a la Seu de Lleida el 10 de novembre de 1314, quan encara vivia Ermengol X, que hi va assistir. Alfons i Teresa d'Entença van endegar seguidament el seu govern, ja que el comte Ermengol va morir aquell mateix any a Camporrells (CORREDERA 1973, 173; VILLANUEVA 1976, 229 i 234). En aquest sentit, deu dies després de l'enllaç nupcial, Alfons el Benigne es va traslladar a Balaguer, i a l'església de Santa Maria d'Almatà va confirmar els privilegis i llibertats de la ciutat, els concedits pels seus antecessors (CORREDERA 1973, 175).

La relació d'aquests comtes amb Balaguer, a partir d'aquest moment, serà estreta i continuada, ja que el vell palau islàmic, esdevingut seu comtal, es convertirà en llur residència habitual: al castell Formós hi van néixer els set fills que va tenir Alfons amb Teresa d'Entença. Entre aquests, Pere el Cerimoniós, que el va succeir en la corona, i Jaume, que segurament va comptar amb el suport del rei, ja que se'ns mostra una bona relació entre germans, cosa que segurament serà favorable al creixement urbà de la ciutat, que va arribar a tenir uns 2.000 habitants en aquesta època (SANAHUJA 1984, 286-296). Crida l'atenció que Alfons, gairebé tot seguit d'haver-se casat, demani al seu pare, Jaume el Just, permetre al pintor Bernat de Pou d'establir-se a la ciutat de Balaguer, manifestant que no n'hi havia cap, de pintor. Segurament ho fa perquè tenia projectes per executar a la mateixa ciutat, potser al palau, o en algun altre indret del comtat (VELASCO - FITÉ 2016a, 54).

Pere el Cerimoniós era fill d'Alfons el Benigne i Teresa d'Entença, i, com hem vist, va néixer a Balaguer, al castell Formós, el 5 d'octubre de 1319, com ell mateix narra a la seva crònica, quan els pares eren encara comtes d'Urgell (1314-1327).

«E no gaire après nasquem nos, e fom nats, complitos los set mesos que fom engendrats, e nasquem

tan feble e tan eixaquiós, que no es pensaven les madrines, ne aquells qui foren a la nostra naixença, que poguéssim viure. E nasquem en Balaguer, a cinc dies de setembre de l'any de la Incarnació de Nostre Senyor mil e tres-cents denou. E fo padrí nostre mossèn Ot de Montcada e un clergue apellat Jai, capellà de la nostra mare, qui després fon rector d'Alcalà de Xivert. E per ço, així com a damunt havem dit, cuidaven-se que no fóssem nats a dies. E cuitaren-nos, en la cambra mateixa on fom nats, de batejar» (SOLDEVILA ed. 1983, 1007).

Cal recordar que, un cop va renunciar el fill primogènit de Jaume el Just a la corona, Alfons el Benigne el va succeir automàticament i va passar així a ocupar la dignitat de rei de la confederació catalanoaragonesa. Per aquest motiu, el seu segon fill, Jaume, el va succeir en el comtat i va ser proclamat comte d'Urgell, segons dictava el testament del comte Ermengol X d'Urgell, que va deixar ben establert que en cap cas no es podia ser rei de la corona catalanoaragonesa i a l'ensems comte d'Urgell (CORREDERA 1973, 170).

El comte Jaume I d'Urgell, el pare del comte Pere, és qui documentem seguidament en relació amb l'impuls urbà de Balaguer, que serà continuat, després de la seva mort prematura, per la seva vídua, Cecília de Comenge, i sobretot pel seu fill, el comte Pere II d'Urgell. Cal dir que el comte Jaume I va morir als 27 anys a Barcelona, quan assistia a una recepció reial, i que, durant la minoria d'edat de Pere, va ser la comtessa vídua qui va actuar com una important promotora artística i cultural, desplegant una política plenament continuadora de l'endegada pel seu espòs.

Aquest és el panorama en què hem d'observar les actuacions del rei Pere el Cerimoniós (1336-1387) envers la seva ciutat natal i al si d'una mateixa família, la dels reis catalanoaragonesos, descendents del vell llinatge dels comtes de Barcelona. No hi ha dubte que ens trobem amb membres d'una mateixa família immersos en un context de cultura i de consum artístic comú, certament molt rellevant. Per exemple, crida l'atenció el seu amor pels llibres, que ens apareix de forma molt evident en els reis Pere el Cerimoniós, el seu fill Joan el Caçador i el germà d'aquest Martí l'Humà. En el nostre cas, ho advertim molt clarament en el comte Jaume I (1328-1347) i, després, en el seu fill Pere, que arriben a aplegar una biblioteca notòria, que Alfons el Magnànim, després de l'ensulsiada del comtat, s'endurà a València (VELASCO - FITÉ 2016b, 96-107).

Tenim, per a la figura rellevant de Jaume I, el seu testament de 1344, en què el que més crida l'atenció és que mana fundar un convent de franciscanes (clarisses), for-

mat per 13 monges, i on vol que es basteixi la seva sepultura. En el testament detalla com ha de ser l'església d'aquest convent, d'arcs diafragma, semblantment a Sant Domènec, que estava en construcció, o a l'església del convent de clarisses de Pedralbes. També hi detalla com ha de ser la seva sepultura, amb figura de jacent, bilateral, de forma semblant a com es va bastir el sepulcre d'Elisenda de Montcada, a Pedralbes. Altres deixes les fa per a altres convents o temples de Balaguer. En el cas de Sant Domènec, hi deixa 25.000 sous amb la condició que s'hi construeixi una capella dedicada a la Trinitat on se celebrin misses per la seva ànima i la dels seus i, curiosament, també per l'ànima d'Ermengol X. Per altra part, si hom decideix ampliar Santa Maria d'Almatà, hi llega 3.000 sous. També es recorda de Santa Maria de la Suda, a la qual llega 2.000 sous; finalment, a Santa Maria de les Parrelles, l'església del convent Trinitari fundat abans de 1293, hi llega 1.000 sous més (VELASCO - FITÉ 2016a, 59-63).

Com hem dit, la comtessa Cecília de Comenge, la vídua de Jaume I d'Urgell, va continuar la política del seu espòs, inculcant segurament un viu interès per l'art i la cultura al seu fill menor d'edat. El projecte més reeixit que va promoure a Balaguer va ser la fundació del monestir de clarisses, que havia manat fundar el comte Jaume. En aquest sentit, l'any 1351, juntament amb els marmessors del comte Jaume I, el consell i els paers de Balaguer van arribar a un acord per dur a terme la fundació i la instal·lació de les monges clarisses a Almatà, on volia ser sebollit el comte Jaume, com hem dit, i on s'acabarà sebollint la mateixa comtessa. De fet, l'acord preveia la cessió de l'església, el cementiri i la Casa de la Confraria a aquest efecte. En compensació, es va arribar a l'avinença de fundar un nou temple parroquial al Pla, on es va aixecar el temple de Sant Miquel (MONFAR 1853, 196-200; POU 1913, 23-25; FITÉ 1997, 147).

Un projecte que es va fer efectiu i al qual es van destinar 25.000 sous, que, segons el testament, calia gastar en cinc anys consecutius. El temple, que va adoptar l'advocació de Sant Miquel, que posteriorment va canviar per la de Santa Maria, es va endegar el mateix 1351, però l'obra es va alentir, tot i que el comte Pere el Cerimoniós havia llegat per als treballs de la capçalera 30.000 sous, que no sabem si s'hi van acabar esmerçant. Sorprenentment, el comte Pere no va tenir interès per aquesta obra, ni va deixar cap llegat testamentari amb vista a realitzar-la. Per això l'obra no va avançar, en el que restava del segle XIV, més enllà de la zona presbiteral. Podem dir que es va construir part de la zona presbiteral i que, a finals de l'esmentat segle, sembla que s'havia enllestit també el campanar, exempt, però adossat al costat sud d'aquesta part del temple, segons es dedueix d'una notícia de 1392, que ens informa que aquell any s'hi havien instal·lat dos

senys (FITÉ 1997, 152-154; SANAHUJA 1930, 182-185). Tenint en compte el cost de l'obra d'un campanar i el poc temps en què es va construir, si realment estava enllestit quan s'hi van instal·lar els senys, podem conjecturar que va ser una causa que l'obra de la nau no avancés, per bé que també ho devia ser el setge a Balaguer de 1413. La destrucció que va sofrir la ciutat a mans de Ferran d'Antequera i el seu exèrcit podria explicar per què l'obra es va alentir, o va restar parada un temps, oimés si considerem que la ciutat va deixar de ser la capital comtal i segurament va experimentar una pèrdua de població i de poder econòmic. La grandiositat de la nau del temple i el projecte en el seu conjunt fan evident el desig de dur a terme un ambiciós projecte, adient per a una gran ciutat, capital comtal, la qual, però, després de la pèrdua del comtat i la destrucció, es va convertir en un nucli de població mes reduït, on el temple de Santa Maria va acabar esdevenint un escenari de sumptuositat innecessària.

Es tracta d'un temple d'una sola nau amb capelles entre contraforts, tota coberta amb voltes de creueria. Les obres de la nau es van prolongar durant tot el segle XV i la primera meitat del segle XVI, per bé que amb interrupcions, ja que no es va consagrar fins al 24 de febrer de 1558 (FITÉ 2007, 346, nota 100). Mentre es construïa, l'església de Sant Salvador va passar a fer les funcions de parròquia, on es va traslladar el 1351 la comunitat de canonges d'Almatà, tenint en compte que la parròquia va esdevenir, des de molt aviat, una col·legiata regida per 8 canonges i un rector, una comunitat de clergues que es va traslladar a la nova parròquia el 1575 i que va ser dotada d'unes constitucions, dictades pel bisbe Abril d'Urgell (1253-1269), quan els canonges encara residien a Santa Maria d'Almatà. Una comunitat de clergues que ja consta el 1217, tot i que no és fins al 1260 que tenim referenciats clarament els canonges de Balaguer, que el 1279 ascendeixen a vuit, nombre que serà comú en l'esdevenidor (SANAHUJA 1930, 180-182 i 188-202).

Com hem avançat, el comte Pere II d'Urgell (1348-1408) es perfila com el principal promotor artístic dels comtes esmentats de la nissaga del casal catalanoaragonès, entre altres raons, perquè va tenir un llarg regnat, de quasi 60 anys. Monfar atribueix al comte Pere les obres d'embelliment del palau Formós, així com l'acabament de la Casa de la Comtessa, prop del molí del comte i al costat de Sant Domènec (MONFAR 1853, 194-324; CORREDERA 1973, 190-193). També sembla que va impulsar obres de reforma a la capella de Sant Miquel, que va ser erigida on es va construir, més endavant, la col·legiata de Santa Maria. D'altra banda, va emprendre la construcció de les muralles pertanyents a les noves àrees de creixement de la ciutat, sobretot per la part de ponent i sud, i hi va incorporar el recinte del call jueu. Així mateix, va ser en la seva època que es va bastir el portal de Sant Miquel, també

anomenat del Pont (1368), i possiblement els portals del Gel i el del Torrent (FITÉ 2015, 209; VELASCO - FITÉ 2016a, 83).

Després de tot el que s'ha exposat, creiem que es pot situar a partir del segle XIII el creixement urbà de la ciutat, afavorit pels comtes esmentats, que van convertir Balaguer en la seva residència principal. Hem vist que, en temps d'Alfons el Benigne, es va impulsar el creixement urbanístic de la zona del mercadal, com ho palesa la inclusió del call jueu en l'àrea de creixement urbà —fora muralles, però—, i on es va bastir, més endavant, la plaça del Mercadal (1333). I, ja en temps del seu fill i successor, el comte Jaume I (1336-1347), consta el privilegi de 1346 a què ens hem referit més amunt, en virtut del qual l'esmentat comte concedia a Balaguer, al comú de la ciutat, la facultat de nomenar dos obrers o veedors perquè tinguessin cura de les vies públiques, les places, els pedrisos, el clavegueram, les finestres, les canteres, les teules, els coberts i els eixidors (DOMINGO 1997, 123-124). Aquest fet demostra de manera fefaent el creixement urbà que hem posat en relleu i la necessitat de regular-lo urbanísticament amb l'objectiu d'embellir la ciutat i fixar normes per al bon manteniment de places i carrers, objectiu que, com hem exposat, ja es preveu a les ordinacions promulgades pocs anys abans que es concedís l'esmentat privilegi (CUELLAS 2012; SANAHUJA 1930, 114-124; SANAHUJA 1984, 267-276).

Sens dubte, com hem remarcat, ja abans del comte Pere, l'infant Jaume I d'Aragó i la seva muller, la comtessa Cecília de Comenge, van promoure el creixement de Balaguer, sent com era el centre del comtat d'Urgell i la seu de la seva residència principal. El comte va morir molt jove (27 anys), i la comtessa vídua va seguir la seva política en el govern del comtat durant la minoritat del seu fill, el comte Pere d'Urgell. És per això que es creu que va ser la comtessa qui realment va impulsar la reforma de Sant Miquel (VELASCO - FITÉ 2016a, 63).

«es creu que va ser la comtessa qui realment va impulsar la reforma de Sant Miquel»

Sant Miquel avui resta integrada a la col·legiata de Santa de Maria, com a capella annexa, a la banda meridional del temple, on podem veure encara, a la volta gòtica original, les armes que van emprar els comtes del casal catalanoaragonès, a saber, la divisa tradicional dels comtes d'Urgell, els escacs, i una nova heràldica que combina els escacs i les barres del casal catalanoaragonès. Llegim en

l'obra de Monfar, respecte a aqueta capella, en origen, església de Sant Miquel:

«Y si bien se advierte, se conoce fue hecha antes que lo restante de la Iglesia [Sta. Maria]. En la bóveda hay muchos escudos, unos con las armas de los condes de Urgel solas, que son los jaqueles de oro y negro, y otras con los del conde don Pedro, que era un escudo en pal, a la mano derecha dos palos de Aragón, y a la izquierda los jaqueles» (MONFAR 1853, 201).

Des de molt aviat existia aquest temple, que potser ocupava l'espai d'una mesquita consagrada. El 1189 va rebre una donació de la comtessa Dolça, muller d'Ermengol VII, el seu fill Ermengol VIII i la seva esposa, Elvira (SANAHUJA 1930, 136-138). Sembla que l'església va ser afavorida, potser amb motiu de la renovació de l'edifici, per Ermengol X i, sobretot, per Alfons el Benigne i Teresa d'Entença, de qui sembla portar l'heràldica, els escacs i un escut quarterat que combina barres i escacs, com es veu en una mènsula del temple de Sant Miquel de Castelló de Farfanya, el parroquial, que podria haver estat promogut també per aquests comtes (FITÉ-PUIG 2009, 13-14).

L'heràldica combinada —en aquest cas, seguint la fórmula d'escut de pal partit, és a dir, combinant dues ensenyes, les barres i els escacs— veurem que serà l'emprada pel comte Pere II com a distintiu en les seves empreses artístiques. Ho serà juntament amb una altra divisa, les armes pròpies dels Entença (or i sable), que combinarà amb dues barres del seu casal per indicar que, a més de comte d'Urgell, era baró d'Entença, com els seus antecessors Alfons i Jaume (VELASCO - FITÉ 2016a, 75-77). Són diversos els monuments on veiem que s'ostenten aquestes divises combinades, el més singular dels quals són els dos àngels que les sostenen, actualment reaprofitats a la font major de Castelló de Farfanya del segle XVIII, els quals, de ben segur, procedeixen d'un monument, difícil de concretar. Possiblement provenen del palau comtal o de l'església de Santa Maria d'aquesta població, erigida al costat del castell i embellida i renovada precisament en temps de Cecília de Comenge (c. 1330) (FITÉ 1997, 146-147).⁶ Ens ho demostra la rica heràldica de les claus de volta que coronen els trams d'un gran temple de nau única i capçalera poligonal gòtica proveïda de grans finestrals allargats. Aquesta heràldica combina profusament els escacs, l'escut de pal partit i les armes de la comtessa, és a dir, l'heràldica dels Comenge, i també l'ensenyia dels Cabrera, curiosament (FITÉ 1997, 146; VELASCO - FITÉ 2016a, 64-66).

Com hem comentat, va ser en temps del govern de l'esmentada comtessa que es van endegar les obres del convent de les clarisses al costat de l'església de Santa

Maria d'Almatà. L'infant Jaume n'havia deixat ja disposada la fundació en el seu testament de l'1 de novembre de 1347, amb la voluntat que fossin traslladades a aquella església les seves despulles, les quals van ser enterrades al convent de Sant Francesc de Barcelona transitòriament. Per acord del consell i els paers de la ciutat, així com del rector de Santa Maria d'Almatà, el nou convent es va fundar a la Casa de la Confraria de l'església, amb el pacte de cedir l'església d'Almatà a les 13 monges de la nova comunitat, raó per la qual es va estimar que calia construir un nou temple parroquial, dedicat a Santa Maria, que, segons es va convenir, s'havia d'erigir al costat de l'església de Sant Miquel. En l'esmentat acord s'assenyala que els llegats i fundacions efectuats a Santa Maria d'Almatà havien de passar al nou temple parroquial, així com els llibres i els ornaments (SANAHUJA 1930, 179).

La fundació conventual es va endegar el 1350, i el 1352 ja estava enllestida, moment en què documentem com a primera abadessa del cenobi Margarida de Montcada, neboda de la reina Elisenda de Montcada, la fundadora del monestir de Santa Maria de Pedralbes. Cal dir que, en aquell moment, era vicari general del bisbat d'Urgell Guillem Ramon de Montcada, en estar vacant la seu del bisbe d'Urgell. De fet, Margarida, juntament amb dues monges més vingudes de Nàpols, va arribar a Balaguer, des de Pedralbes, el 1347 (SANAHUJA 1930, 148-152). No hi ha dubte que el vicari general, parent de la primera abadessa, va facilitar la fundació i va evitar que sorgissin problemes jurisdiccionals o de competències.

Hem de dir que, a l'actual santuari del Sant Crist de Balaguer, fent funcions de capella lateral, s'hi conserva la fàbrica de tota la nau de l'antic temple de Santa Maria d'Almatà que es va convertir en el temple de les clarisses, clarament d'estil romànic tardà, amb volta de canó pètria, que cal datar al segle XIII, en una fase tardana, o fins i tot a la fase inicial del segle XIV, si ens fixem en la façana, darrerament restaurada, formada per un portal dovellat, sense decoració escultòrica, i una gran rosassa que la corona, de molt bella execució i visible, encara, malgrat el mal estat de conservació.⁷ Les restauracions recents han permès obtenir més informació sobre aquesta important església, que es va construir en substitució de l'antiga mesquita major,⁸ coincidint amb l'impuls urbanístic de la ciutat a què ens hem referit i en el marc del qual hem de situar, també, l'erecció de l'església de Sant Salvador, la qual va venir igualment a substituir una mesquita, en aquest cas, la d'Avimoni, on, de fet, va tenir lloc el naixement del mercat de Balaguer. No endebades en aquest temple es custodiava l'anomenada cana de Balaguer, de ferro, la mesura autoritzada per a la venda del lli, el cànem i l'estopa (FITÉ 2015, 80). El 1163 consta com els vells de Balaguer es referien a Santa Maria d'Almatà com a antiga «mesquita major». És a dir, es mantenia el re-

cord de quan va ser consagrada la mesquita major com a temple cristià, el qual no va ser fins al 1172 que va ser designat com a Santa Maria d'Almatà, ja amb cementiri annex (SANAHUJA 1930, 175-176).

Val a dir que, juntament amb la del temple de Santa Maria de la Suda, van ser les tres primeres fundacions de temples cristians, a l'interior de la ciutat, reaprofitant els antics edificis musulmans de les mesquites, un cop consagrats i oberts al culte. L'església que es va erigir a la Suda, tot just conquerida —per tal com ja surt esmentada, abans d'haver-se conquerit la ciutat, en una deixa a Sant Pere d'Àger, canònica sota la jurisdicció de la qual restarà—, no sabem si va aprofitar un oratori del palau hudí islàmic o una altra estança. El més lògic seria que fos un oratori. En tot cas, els treballs arqueològics han posat al descobert les restes de la possible planta d'aquest temple, d'una nau amb el presbiteri un xic elevat i capçalera recta (VELASCO - FITÉ 2016c, 35; VELASCO - FITÉ 2016a, 62).

Cal afegir al que s'ha dit sobre Santa Maria d'Almatà que conservem la petita talla en fusta de l'anomenada Verge d'Almatà, que s'ha datat dins del primer terç del segle XIV i que, d'antic, s'ha relacionat amb els comtes d'Urgell. De fet, el seu estil s'ha posat en relació amb el taller del mestre d'Anglesola que es va fer càrrec de les tombes del monestir de Santa Maria de les Avellanès i també d'una altra imatge de la Verge, procedent del santuari de Colobor (Vall d'Àger), la qual, amb tota probabilitat, va ser promoguda igualment pels comtes d'Urgell (ESPAÑOL 2016a, 194-195; ESPAÑOL 2016b, 196-197).

L'anomenada Verge de les Parrelles, que es conserva ara a Santa Maria de Balaguer,⁹ és una altra imatge mariana, en alabastre, datada al segle XIV i procedent del convent trinitari que es va fundar prop de Balaguer abans de 1293, la qual potser també va ser promoguda pels comtes d'Urgell, ja a la segona meitat del segle XIV.

Si retornem a la fundació de Sant Domènec, consta que, el 1350, el bisbe Nicolau d'Urgell es queixava que mancava acabar l'església i demanava que s'hi esmercessin els 5.000 sous que l'infant Jaume va estipular en el seu testament que servissin per finalitzar l'obra de l'absis (SANAHUJA 1930, 146). Del 1352 consta una concessió d'indulgències, per part, ara, del bisbe Hug Desbach d'Urgell, per contribuir a l'obra de l'església i el campanar. Per tant, el temple seguia en obra en aquell temps (SANAHUJA 1930, 150; FITÉ 1997, 179, nota 9). En tot cas, església i convent estaven ja enllestits el 1408, si atenem al testament que el comte Pere va lliurar aquell any i en què ja no apareixen ajudes per a l'obra del temple. En el testament disposa la construcció d'un convent de franciscans amb la seva església, per a la qual es demana que

es prenguin com a model, precisament, l'església erigida al convent dominic de Balaguer i el temple del convent de predicadors de Barcelona (FITÉ 1997, 155-156).

Al testament s'expressa la voluntat que sigui erigit un panteó comtal en un convent de menorets, que vol que es construeixi al costat del palau Formós que substituirà el convent de clarisses, si bé augmenta a 24 el nombre de monges clarisses que hauran de ser substituïdes per una comunitat de franciscans menorets. La seguretat és el motiu que addueix per proposar la creació del nou convent dins del recinte de la Suda. Així, demana que la comunitat de clarisses sigui traslladada a un altre indret (VELASCO - FITÉ 2016a, 85-87).

No hi ha dubte que el comte mirava de crear un lloc adient i segur per al panteó comtal, encara que fos sacrificant el convent de les clarisses. De fet, ens situa davant d'un trasllat de panteó comtal, ja que Jaume I va fundar el convent de clarisses amb la clara voluntat que fos panteó comtal. Recordem que s'hi va fer sebollir també la seva muller, Cecília de Comenge. És interessant veure, dins el context familiar de què parlàvem, la devoció i la preferència del casal catalanoaragonès pels franciscans, i, en concret, pels menorets. Podem advertir també un dels motius pels quals el nostre comte Pere II va impulsar la nova fundació de frares menorets, encara que fos en detriment de les clarisses (VELASCO - FITÉ 2016a, 85-87). Aquest convent no es durà a terme i el comte Pere II, com els seus pares, serà enterrat a Santa Maria d'Almatà.

Monfar ens ha deixat una bona descripció del temple dominic de Balaguer:

«Es obra y edificio muy suntuoso y bien labrado, todo de sillería, muy grande y capaz, con muchas y muy buenas capillas, y dos claustros muy grandes i espaciosos: hay buenos, y todos los cuartos y oficinas necesarias para un gran convento y de los mejores de la Corona; pues anduvieron en este edificio tan liberales los testamentarios como el conde, si viviera. Hay en la Iglesia muchas sepulturas de cavalleros de la Ciudad de Balaguer y conrado de Urgel; en la capilla de San Pedro Martir, hay una caja de marmol muy bien labrada, larga de cuatro palmos, y en la piedra que cubre dos figuras que denotan ser muchachos hijos de rey, con sus coronas en las cabezas y espadas en las manos; las almohadillas bajo sus Cabezas estan sembradas de escudos muy pequeños, unos con los palos de Cataluña, otros con las armas de Entenza, señal cierto ser de los hijos de los infantes don Alfonso y doña Teresa de Entenza» (MONFAR 1853, 51-52).

Cal dir, d'aquestes tombes de jacent descrites per Monfar, que en resten dos fragments al Museu de Balaguer, corresponents a la part del cap i les espatlles, i que mostren el coixí amb l'heràldica que descriu l'autor. Villanueva posa en dubte l'atribució, pel fet que cap dels infants va ser enterrat en aquest lloc (VILLANUEVA 1976, 236). En tot cas, hem defensat la proposta de Monfar i hem proposat una relació d'estil amb Aloi de Monbrai, escultor que va assumir encàrrecs reials (ESPAÑOL 2016c, 191-193).

De Sant Domènec, el que millor es conserva és l'església diafragmàtica d'una nau —tot i que hi falten els dos trams darrers—, amb capelles entre contraforts, com era habitual, i l'heràldica dels fundadors. El claustre, bellíssim, està format per un seguit d'arcs trilobulats sobre columnes, de traceria molt fina, de pedra calcària blanquíssima, i està disposat perquè s'hi recolzi una coberta simple de fusta. L'absis poligonal mostra set cares, igual que en altres temples, com el de Pedralbes de les clarisses. La coberta de fusta de la nau actualment és tota nova, si bé se'n conserven algunes restes dels caps de biga de la vella policromats al museu, els quals, en el moment de la restauració de l'embigat, no es van mantenir *in situ* (FITÉ - VELASCO 2016, 210-214).

Pel que fa a Santa Maria, tenim poques dades sobre la seva construcció en aquesta mateixa època. Es va projectar com un gran temple d'una sola nau, de gran amplada, com hem assenyalat. La construcció de la nau es va prolongar fins al segle XVI, i s'hi va afegir un campanar exempt, que es creu que va ser construït a finals de l'esmentat segle, atesa la col·locació de dos senys el 1392, com ja hem avançat. Sigui com sigui, el 1491 segur que ja s'havia enllestit, per tal com s'hi va incorporar un rellotge horari, igual que es va fer en altres campanars, per exemple, al de Lleida. La torre octogonal es veu clarament que va tenir com a model el campanar de Lleida, tot i que no amb l'exactitud amb què va ser copiat a Cervera, o al Miquelet de València. En el cas de Cervera, ho ratifica la mateixa documentació, sobretot pel que fa a les finestres de la sala de campanes (FITÉ 2004-2006, 154-155). La resta, és a dir la gran nau, com hem avançat, es bastí al llarg del segle XVI, essent el 1507 mestre d'obra Joan de Gainza que fou mestre d'obra de la Seu Vella de Lleida del 1422 al 1429 (FITÉ 2007, 346; FITÉ 2008, 42; ALONSO 1976, 222).

Bibliografia

ALONSO 1976
Gabriel Alonso: *Los maestros de 'la Seu Vella de Lleida' y sus colaboradores*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1976.

BARRAQUER 1906
Cayetano Barraquer: *Las casas de religiosos de Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Imprenta de Francisco J. Altès, Barcelona, 1906.

BERTRAN 2015
Prim Bertran: "La ciutat de Balaguer i el seu mercat medieval", Flocel Sabaté (ed.): *El mercat de Balaguer, una cruïlla*, Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 2015, 153-176.

CORREDERA 1973
Eduardo Corredera: *Noticia de los condes de Urgel*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1973.

CUELLAS 2012
Robert Cuellas: *El 'Llibre de Costums, Privilegis i Ordinacions' de la ciutat de Balaguer*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2012.

CUELLAS – DOMINGO 2015
Robert Cuellas i Dolors Domingo: "Els principals privilegis de fires i mercats concedits a la ciutat de Balaguer", Flocel Sabaté (ed.): *El mercat de Balaguer, una cruïlla*, Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 2015, 105-128.

DOMINGO 1997
Dolors Domingo: *Pergamins de privilegis de la ciutat de Balaguer*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1997.

ESPAÑOL 2016a
Francesca Español: "Mare de Déu d'Almatà", Carme Alòs, Eva Solanes, et al. (eds.): *O rei o res. La fi del comtat d'Urgell*, Museu de la Noguera-Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 2016, 194-195.

ESPAÑOL 2016b
Francesca Español: "Mare de Déu de Colobor", Carme Alòs, Eva Solanes, et al. (eds.): *O Rei o res. La fi del comtat d'Urgell*, Museu de la Noguera-Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 2016, 196-197.

ESPAÑOL 2016c
Francesca Español: "Imatges jacents de dos infants comtals", Carme Alòs, Eva Solanes, et al. (eds.): *Rei o res. La fi del comtat d'Urgell*, Museu de la Noguera-Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 2016, 191-193.

FITÉ 1985
Francesc Fité: *Reculls d'història de la Vall d'Àger. Període antic i medieval*, Centre d'Estudis de la Vall d'Àger, Àger, 1985.

FITÉ 1997
Francesc Fité: "Els inicis i la implantació del gòtic dins del que fou l'antic territori del comtat d'Urgell i el vescomtat d'Àger", Esther Balasch i Francesca Español (eds.): *Elisenda de Montcada, una reina lleidatana i la fundació del Reial Monestir de Pedralbes*, Amics de la Seu Vella, Lleida, 1997, 127-165.

FITÉ 2004-2006
Francesc Fité: "El campanar de la Seu Vella de Lleida", *Seu Vella. Anuari d'Història i Cultura* [Dossier: El campanar de la Seu Vella i els campanars gòtics a la Corona d'Aragó], 5, 2004-2006, 127-175.

FITÉ 2007
Francesc Fité: "Senderes i hospitals del Camí de Sant Jaume a Catalunya", *Congrés internacional: el Camí de Sant Jaume a Catalunya*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona,

2007, 333-350.

FITÉ 2008
Francesc Fité, "Los profesionales de la construcción en época medieval (siglos XIV-XV): algunas cuestiones referidas al mundo hispánico y al territorio catalán", Begoña Alonso i Olatz Villanueva (eds.): *Ars et scientia. Estudios sobre arquitectes y arquitectura (s. XIII-XIV)*, Castilla Ediciones, Valladolid, 2008.

FITÉ 2015
Francesc Fité: "La plaça del Mercadal de Balaguer en el context de les places medievals de Catalunya i d'Europa", Flocel Sabaté (ed.): *El mercat de Balaguer, una cruïlla*, Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 2015, 177-212.

FITÉ – PUIG 2009
Francesc Fité i Isidre Puig: *Castelló de Farfanya. El retaule major de l'església parroquial de Sant Miquel*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 2009.

FITÉ – VELASCO 2016
Francesc Fité i Alberto Velasco: "Mènsules de teginat", Carme Alòs, Eva Solanes et al. (eds.): *O rei o res. La fi del comtat d'Urgell*, Museu de la Noguera-Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 2016, 210-214.

MONFAR 1853
Dídac Monfar: *Història de los Condes de Urgel*, 2 vols., Establecimiento litográfico y tipográfico de José Eusebio Monfort, Barcelona, 1853 [Pròsper de Bofarull ed.: *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón. Historia de los Condes de Urgel, escrita por Diego Monfar*, 41 vols., IX, X.] SOLDEVILA ed. 1983

Ferran Soldevila ed.: *Les quatre grans cròniques: Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Pere III*, Editorial Selecta, Barcelona, 1983.

POU 1913
Josep Maria Pou: *Historia de la ciutat de Balaguer*, Impremta i enquadernació de Sant Josep, Manresa, 1913.

SANAHUJA 1930
Pere Sanahuja: *L'antiga ciutat de Balaguer*, Biblioteca lleidatana, Lleida, 1930.

SANAHUJA 1984
Pere Sanahuja: *Història de la ciutat de Balaguer*, Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 1984.

SANAHUJA 2013
Xavier Sanahuja: *La fabricació i circulació de moneda legal a la Catalunya dels segles XIII-XVI*, dir. Pere Benito, Tesi doctoral, Universitat de Lleida, 2013.

VELASCO - FITÉ 2016a
Alberto Velasco i Francesc Fité: "Els comtes d'Urgell promotors artístics", Carme Alòs, Eva Solanes, et al. (eds.): *O Rei o res. La fi del comtat d'Urgell*, Museu de la Noguera-Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 2016, 45-94.

VELASCO - FITÉ 2016b
Alberto Velasco i Francesc Fité: "Els llibres del comte Pere II d'Urgell", Carme Alòs, Eva Solanes, et al. (eds.): *O Rei o res. La fi del comtat d'Urgell*, Museu de la Noguera-Ajuntament de Balaguer, Balaguer, 2016, 96-107.

VELASCO - FITÉ 2016c
Alberto Velasco i Francesc Fité: "El castell formós, escenari del poder comtal", Carme Alòs, Eva Solanes, et al. (eds.): *O Rei o res. La fi del comtat d'Urgell*, Museu de la Noguera-Ajuntament de

¹ Pel que fa a la conquesta cristiana de Balaguer, es pot consultar el meu llibre (FITÉ 1985, 206-207), a més de les monografies de Balaguer de Fra Pere Sanahuja (SANAHUJA 1930, 15-30; SANAHUJA 1984, 99-110).

² Si Balaguer celebrava fira el 24 d'agost, la vila d'Àger la celebrava per Sant Llorenç, el 10 d'agost, i durava una setmana (FITÉ 1985, 367-368). El privilegi de celebració de la fira va ser concedit a la vila d'Àger el 1341 per l'infant Jaume d'Aragó, comte d'Urgell.

³ Al segle XIII, les monedes de curs legal al Principat eren la barcelonesa, la jaquesa i les d'Agramunt i Empúries. L'acrimontesa era la moneda de curs legal en terres del comtat d'Urgell (SANAHUJA 2013, 191 i 199-201).

⁴ En relació amb la promoció artística impulsada pels comtes d'Urgell, vegeu l'obra d'Alberto Velasco i Francesc Fité (VELASCO - FITÉ 2016a: 45-94).

⁵ De l'hospital en dona encara notícia Francisco de Zamora (ZAMORA 1973: 230).

⁶ Es tracta d'un conjunt escultòric mancat encara d'un estudi aprofundit, pertanyent ben clarament al nou estil del gòtic internacional que va penetrar al comtat, precisament, en temps del comte Pere II.

⁷ Sota la direcció del conservador restaurador Ramon Solé, s'ha efectuat en dues fases la restauració de la façana ponentina de l'antic temple. En la primera, se n'ha abordat la part exterior, i en la segona —que ha finalitzat molt recentment—, s'ha abordat la restauració de la part interior de la façana; en especial, s'ha emprès una acurada restauració de la rosassa. També s'ha procedit a l'enderroc del mur postís, erigit en època moderna, que cegava la façana per la seva cara interna, cosa que permet veure de forma directa aquesta magnífica rosassa.

⁸ Com en la majoria de llocs conquerits —com en el cas de Lleida—, en la primera fase posterior a la conquesta es van habilitar les mesquites, l'al-jama i les de barri, com a parròquies o fins i tot com a catedrals. És el que passa a Balaguer, on el 1163 consta encara l'antiga mesquita major com a parròquia (SANAHUJA 1930, 176).

⁹ Sobre el monestir trinitari de les Parrelles, es recullen un seguit de fonts a: quinalafem.blogspot.com/2017/06/1720-lantic-cenobi-balaguera-de-les.html (consultat el 05/02/2020); entre les quals les de Francisco de Zamora (ZAMORA 1973) i Cayetano Barraquer (BARRAQUER 1906, 373-374); Fra Pere Sanahuja (SANAHUJA 1930, 144-145).

Balaguer, Balaguer, 2016, 27-43.

VILLANUEVA 1976

Jaime Villanueva: *Memorias cronológicas de los condes de Urgel*, Arts Gràfiques Romeu, Balaguer, 1976.

ZAMORA 1973

Francisco Zamora: *Diario de los Viajes hechos en Cataluña*, Curial, Barcelona, 1973.

Vida quotidiana en temps de Pere III el Cerimoniós. Dins les cases de la ciutat de Lleida

Jordi Bolòs
Universitat de Lleida

Imma Sánchez-Boira
Universitat de Lleida

Resum: Aproximació a alguns aspectes de la vida quotidiana en l'època del rei Pere III el Cerimoniós. Inclou uns comentaris sobre la vida a la cort del monarca, escrits a partir de la lectura de les Ordinacions. L'estudi es fonamenta en quatre inventaris de cases d'eclesiàstics de Lleida, redactats durant els anys que va durar el regnat de Pere el Cerimoniós (1336-1387). S'estudien els diversos objectes que van ser trobats en cadascuna de les cambres d'aquests quatre habitatges: els llits, les taules i bancs, els elements decoratius, el que hi havia a les cuines, la roba de llit i la personal, els objectes de metall, les armes, allò que trobem a l'estudi i al celler, les eines usades per treballar i, finalment, tot el que serveix per il·luminar i escalfar les cases.¹

Paraules clau: vida quotidiana, Pere el Cerimoniós, inventaris de cases, Lleida, objectes del segle XIV

Abstract: This exposition revolves around two axes. On the one hand, it offers an approach to some aspects of everyday life in the time of King Peter III, known as the Ceremonious. It includes insights into life at the monarch's court, based on reading his Royal Ordinances. On the other hand, this study is built on the basis of four home inventories of ecclesiastics from Lleida, made during the ruling years of Peter the Ceremonious (1336-1387). The various objects found in the chambers of these four dwellings were studied: beds, tables and benches, decorative elements, kitchen utensils, bedding and personal clothes, metal objects, weaponry, objects in the studio and the cellar, working tools, and finally home lighting and heating objects and appliances.

Keywords: everyday life, Peter the Ceremonious, home inventories, Lleida, objects of the fourteenth century